

Вихідні дані: Рускуліс Л. В. Психологічні особливості мислення майбутнього вчителя української мови. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: Зб. наук. праць. Випуск 52 / Редкол.: В. І. Шахов (голова) та ін. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2017. С. 221-225.

С. 221

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МИСЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті охарактеризовано мислення як один із пізнавальних процесів; проаналізовано види мислення в психологічній науці; з'ясовано, що одним із важливих новоутворень інтелектуальної сфери в студентському віці стає розвиток теоретичного мислення; доведено, що за допомогою використання результатів теоретичного мислення здійснюється практичне мислення, метою якого є підготовка фізичного перетворення дійсності; визначено, що на безпосереднє сприйняття предметів у процесі дій із ними спирається наочно-дійове, а наочно-образне мислення ґрунтується на моделюванні й розв'язуванні мисленнєвих завдань у формі уявлень; досліджено особливості словесно-логічного (абстрактного) мислення; наголошено на важливості творчого (продуктивного) мислення, основою якого є вміння залучити попередній досвід до вирішення поставленого завдання, а результатом – формування креативності; звернено увагу на поняття професійне мислення, що виникло як потреба формування професіонала; виділено особливий вид мислення – філологічне, що визначає здатність студента будувати мовленнєво-розумову діяльність.

Ключові слова: мислення, види мислення: теоретичне, практичне, словесно-логічне, наочно-образне, творче, професійне, наукове, філологічне.

Psychological features of thinking of the future ukrainian language teacher

Ruskulis L. V.

The article describes thinking as one of the cognitive processes; analyzes types of thinking in psychological science; it turns out that one of the important growths of the intellectual sphere in the student's age is the development of theoretical thinking, which involves the definition of the internal basis of speech phenomena, abstraction from external non-essential linguistic peculiarities; during the notional reflection, the search and study of fundamental tasks is carried out, which contributes to the analysis of the professional training of the future Ukrainian language teacher; an action plan is mentally experimenting and providing by planning expressed in the ability of the

student-interpreter to search, build a sequence of operations and determine the optimal actions that meet the conditions of the tasks; it is proved that practical thinking is carried out by using the results of theoretical thinking, the purpose of practical thinking is to prepare the physical transformation of reality: the planning of the specific practical activities of the future Ukrainian language teacher, the definition of its purpose and ways of implementation; performance of various kinds of exercises on the basis of received theoretical knowledge, playing role games and situational tasks, drawing up of projects, schemes, etc.; it is determined that the immediate perception of objects in the process of acting with them is based on visual-active thinking, while visual-imaginative based on the modeling and solving mental problems in the form of representations; it is investigated the features of verbal-logical (abstract) thinking that develops the student's ability to find common and distinctive features of linguistic phenomena (analyzing and comparing them), to highlight their most significant features, to reveal the key connections between them and to generalize the received knowledge, which makes it possible to combine the examined objects into the system; it is emphasized on the importance of creative (productive) thinking, the basis of which is the ability to involve previous experience to the task solution, and the result is the formation of creativity; it is important to pay attention on the concept of professional thinking that arose as a need for the formation of a professional; added a special type of thinking – philological, which determines the student's ability to build speech and mental activity.

Keywords: thinking, types of thinking: theoretical, practical, visual-active, verbal-logical (abstract), creative (productive), professional, philological.

Психологические особенности мышления будущего учителя украинского языка

Рускулис Л. В.

В статье охарактеризовано мышления как один из познавательных процессов; проанализированы виды мышления в психологической науке; выяснено, что одним из важных новообразований интеллектуальной сферы в студенческом возрасте выступает развитие теоретического мышления; доказано, что с помощью использования результатов теоретического мышления осуществляется практическое мышление, целью которого является подготовка физического преобразования действительности; определено, что на непосредственное восприятие предметов в процессе действий с ними опирается наглядно-действенное, а наглядно-образное мышление основывается на моделировании и решении мыслительных задач в форме представлений; исследованы особенности словесно-логического (абстрактного) мышления; отмечена важность творческого (продуктивного) мышления, основой которого является умение привлечь предыдущий опыт к решению поставленной задачи, а результат - формирование креативности; обращено внимание на понятие профессиональное мышление, возникшее как необходимость формирования

професіонала; виділено особий вид мислення - філологічне, визначаючий здатність студента будувати умовно-мовну діяльність.

Ключеві слова: мислення, види мислення: теоретичне, практичне, словесно-логічне, наочно-образне, творче, професійне, наукове, філологічне.

Студіювання й аналіз психічних властивостей в їх інтеграції у вищі психічні функції є нагальною проблемою сучасної педагогіки, психології й лінгводидактики. Розвиток пізнавальних процесів сприяє формуванню мети, окресленню перспектив, визначенню змісту майбутньої діяльності, за потреби її корекції й передбаченню кінцевого результату. Саме від того щабля, на який піднімається розвиток пізнавальних процесів студента як суб'єкта навчальної діяльності, залежить подальший процес його освіти, ефективність формування лінгвістичної компетентності в процесі вивчення мовознавчих дисциплін.

Пізнавальні процеси – свідомість, мислення, пам'ять, увага та ін. – протікають як окремі пізнавальні дії, виступаючи неподільним психічним актом. Однак усі вони тісно переплітаються, займаючи у тій чи іншій пізнавальній дії провідну роль.

С. 222

Особливе місце серед пізнавальних процесів займає мислення, теоретичні основи якого обґрунтовано в працях психологів Л. Виготського, Д. Дубравської, М. Євтуха, І. Кона, Г. Костюка, О. Лазуренко, О. М. Леонтьєва, І. Лернера, С. Максименка, Ж. Піаже, В. Роменця, С. Рубінштейна, Ю. Трофімова, Я. Цехмістера й лінгводидактів О. Біляєва, О. Горошкіної, І. Дроздової, О. Караман, С. Карамана, О. Копусь, М. Пентилюк, О. Семенов та ін.

Мета статті: охарактеризувати особливості й види мислення, властиві для студентського віку, його вплив на створення методичної системи формування

лінгвістичної компетентності майбутнього вчителя української мови на заняттях із мовознавчих дисциплін.

В юності високого рівня когнітивного розвитку досягає *мислення*, яке, за словами О. М. Леонтєва, представляє собою «психічні процеси відображення об'єктивної реальності, що складають найвищу ступінь людського пізнання, ... переходячи межі безпосередньо-чуттєвого пізнання й дозволяючи людині отримувати знання про такі якості, процеси, зв'язки та відношення дійсності, що не можуть бути сприйнятими її органами чуття» [7, с. 79]. Основне його завдання – «виявлення суттєвих, необхідних зв'язків, що ґрунтуються на реальних залежностях, відділення їх від випадкових збігів за суміжністю у тій чи іншій конкретній ситуації» [15, с. 310].

У науковій літературі виокремлюється декілька видів мислення:

- за характером проблем, що розв'язуються: теоретичне й практичне;
- за формою відображення дійсності: наочно-дійове, наочно-образне, абстрактне (понятійне);
- за розгорнутістю в часі: інтуїтивне й дискурсивне;
- за ступенем новизни отриманого матеріалу: творче й репродуктивне;
- за впливом на емоційну сферу людини: патогенне й саногенне [12, с. 199].

Тип мислення особистості залежить від виду діяльності (навчання, особливості професії, громадська позиція), набутого досвіду, ситуації, в якій перебуває людина (природна чи штучно створена) та інших показників.

Одним із важливих новоутворень інтелектуальної сфери в студентському віці стає розвиток *теоретичного мислення*, яке, на думку І. Лернера, відрізняється тим, що «мислячий суб'єкт за допомогою особливих процедур досягає нових для себе результатів самостійно в процесі пошуку» [9, с. 13]. Науковець до таких процедур розвитку теоретичного мислення відносить: самостійне перенесення раніше засвоєних знань і умінь в нову ситуацію; бачення нової проблеми у відомій ситуації й нової функції об'єкта,

усвідомлення структури об'єкта, пошук альтернативи рішення чи способу рішення, комбінування раніше відомих способів вирішення проблемних завдань [Там само, с. 13-14].

Теоретичне мислення «обумовлюється використанням мови», яка й виступає «знаряддям мислення» [8, с. 22] і складається з теоретичного аналізу, змістової рефлексії й планування [13, с. 281-282].

Так, на етапі теоретичного аналізу відбувається процес визначення внутрішньої основи істотних мовних явищ, властивостей предметів і явищ, абстрагування від зовнішніх неістотних мовних особливостей; під час змістової рефлексії здійснюється перебіг пошуку й студіювання фундаментальних завдань, що сприяє аналізу професійної підготовки майбутнього вчителя української мови; за допомогою планування мислено експериментується та планується план дій, що виражається в здатності студента-словесника проводити пошук, вибудовувати послідовність операцій і визначати оптимальні дії, що відповідають умовам завдань. Здатність до теоретичного мислення демонструє можливість майбутнього вчителя української мови засвоювати наукові основи лінгвістичних наук, передбачені державним стандартом спеціальності; здійснювати аналіз і синтез мовознавчих теорій, узагальнювати отримані результати, тим самим самостійно вирішуючи проблемні завдання; будувати гіпотези, доводячи та спростовуючи їх; вибудовувати власні наукові розвідки.

За допомогою використання результатів теоретичного мислення здійснюється практичне мислення (практичний інтелект) студента-філолога, що реалізується «в ході практичної діяльності й безпосередньо спрямоване на вирішення практичних завдань» [15, с. 337]. Його основна мета – підготовка фізичного перетворення дійсності: планування специфічної практичної діяльності майбутнього вчителя української мови, визначення її мети й шляхів упровадження; виконання різного роду вправ на основі отриманих теоретичних

знань, розігрування рольових ігор та ситуативних завдань, складання проектів, схем тощо.

П. Гончарук, В. Рибалка, Ю. Трофімов та ін. наголошують, що інколи практичний інтелект пов'язується з вирішенням проблем шляхом виконання практичних дій (а не образних і вербальних, які не можуть бути виключені цілком, але їхня вага порівняно менша). Власне, йдеться про перевагу наочно-дійового мислення, переважне використання матеріальних і матеріалізованих засобів розв'язування завдань та відповідні дії з ними [13, с. 283].

Наочно-дійове мислення спирається на безпосереднє сприйняття предметів у процесі дій із ними та є найбільш генетично ранньою стадією мислення в онтогенезі. Воно зберігається та розвивається на всіх вікових етапах та характерне тим професіям, що потребують конструювання й комбінування.

С. 223

На його основі активно розвивається наочно-образне мислення, що ґрунтується на моделюванні й розв'язуванні мисленнєвих завдань у формі уявлень [12, с. 201].

Розвиток теорії наочно-образного мислення знаходимо в працях Л. Виготського [1], Ж. Піаже [11], С. Рубінштейна [15]. Так, С. Рубінштейн переконує, що «наочні елементи включаються в мисленнєвий процес:

а) у вигляді образних уявлень про речі та їх властивості;

б) у вигляді схем;

в) у вигляді слів, якими оперує понятійне мислення, оскільки воно завжди є мисленням словесним... Кожен образ, що нами сприймається чи уявляється, фігурує зазвичай у зв'язку з певними значеннями, що виражені в слові» [15, с. 319].

За науковцем, результатом розвитку наочно-образного мислення є породження мови, оскільки думка має мовне оформлення. За допомогою

мовних знаків індивід може науково осягнути світ, проаналізувати й передбачити хід подій, осягнути закони об'єктивної дійсності. Саме за посередництвом мови людство може висловити й закріпити продукт мислення, обмінюючись думками, дійти до згоди та порозуміння.

Наочно-образне мислення розширює пізнавальні можливості особистості, допомагає з великою точністю й узагальненістю сприйняти і відтворити навколишній світ за допомогою слова, креативно підійти до вирішення поставлених завдань. Для майбутнього вчителя української мови – це вміння самовиражатися, шукаючи нестандартні підходи до вирішення мовних проблем, пропонуючи й творчо впроваджуючи різноманітні ідеї, мобільно реагуючи на розвиток лінгвістичної науки та враховуючи інновації в процесі професійної діяльності.

За допомогою понять, що не мають безпосередньо-чуттєвого підґрунтя, властивого сприйманню і уявленню, здійснюється словесно-логічне (абстрактне) мислення, що, як переконають дослідження І. Кона, характерне для юнацького віку. Учений доводить, що у цей період життя особистість «оперує узагальненими логічними формулами, може абстрагувати мислительні операції від тих об'єктів, над якими ці операції проводяться» [4, с. 283]. Основним носієм змісту інформації студента виступають наукові поняття, оскільки «властивість мислення переходити кордони безпосередньо-чуттєвого пізнання, а в процесі мисленнєвої діяльності відбувається активне співвідношення між собою даних практичного досвіду й даних, що представляють собою продукт самої мисленнєвої діяльності у вигляді вже накопичених знань, понять» [7, с. 79-80]. Звідси випливає, що здатність студента до абстрактного мислення розвиває його можливості віднаходити спільні й відмінні ознаки лінгвістичних явищ (аналізуючи й порівнюючи їх), виділяти найбільш суттєві їх риси, розкривати ключові зв'язки між ними й узагальнювати отримані знання, що дає змогу об'єднати досліджувальні об'єкти в системи.

Особливої ваги в студентському віці займає творче (продуктивне) мислення, «результатом якого є принципово чи суб'єктивно новий або вдосконалений образ певного аспекту дійсності» [12, с. 203]. Його основною особливістю є вміння залучити попередній досвід до вирішення поставленого завдання [8, с. 33].

У процесі вирішення навчального завдання творче мислення студента, на нашу думку, проходить кілька взаємопов'язаних і взаємозумовлених стадій, що зобразимо на рисунку.

Рисунок

Перша – ознайомлювальна – заглиблення в суть проблеми, спроба її вирішити шляхом аналізу раніше здобутих знань.

Друга – дослідницька має за мету студіювання додаткової літератури з проблемного питання, її критичний аналіз.

Третя – прогнозувальна окреслює шляхи висунення гіпотези, її перевірку, доведення чи спростування отриманих результатів.

Четверта – фактологічно-фіксаційна – передбачає підбиття підсумків проведеної розвідки.

Урахування цих стадій допоможе розвинути в студента креативне бачення предмета дослідження (вивчення), віднайти нестандартні оригінальні шляхи (способи) вирішення поставлених завдань, виявляти ініціативність, стимулювати інтелектуальну діяльність, навчити аналізувати життєвий досвід і майбутню професійну позицію.

Розвиток творчого мислення майбутнього вчителя української мови сприяє формуванню його креативності, на сутність якої звертають увагу О. Біляєв, О. Горошкіна, С. Караман, О. Караман, М. Пентилюк, О. Семенов та ін.. Так, О. Горошкіна та О. Караман визначають, що «креативність – це базова здатність учителя-словесника, необхідна для розв’язання професійних завдань, здатність до творчості, створення нового, оригінального продукту, генерування цікавих ідей» [2, с. 30]. Науковці наголошують, що учитель нової школи здатний бачити проблему та вміти її вирішити, ламаючи шаблони; генерувати велику кількість ідей; він є ініціативним, високоорганізованим і постійно прагне до самовдосконалення, здійснюючи ефективну самопрезентацію; його нестандартні шляхи викладання пов’язані з невтомними пошуками продуктивних технологій навчання й спрямовані на передачу учням власних творчих досягнень.

Із теоретичним, творчим, часто інтуїтивним мисленням і розвиненим практичним інтелектом пов’язаний високий рівень професіоналізму майбутнього вчителя української мови, що вимагає звернення до поняття «*професійне мислення*», яке почало застосовуватися у зв’язку з об’єктивною інтелектуалізацією праці, потребою у формуванні професіонала. Здатність

мислити професією має на меті отримувати необхідні фахові знання, підвищувати власний рівень теоретико-практичної підготовки, критично мислити, бачити проблеми у професійній діяльності й знаходити інноваційні неординарні шляхи їх вирішення, швидко орієнтуватися в потоці інформації, переборювати екстремальні ситуації [13, с. 288]. Для майбутнього вчителя української мови – це бездоганне володіння лінгвістичною теорією в теоретичному й практичному планах, вміння застосувати отримані знання під час проходження педагогічної практики, в процесі написання наукової роботи. Саме з останнім видом роботи, як зауважує В. Роменець, пов'язана здатність студента до *наукового мислення* як «творчого оволодіння фаховими дисциплінами» [14, с. 115].

Існування *філологічного типу мислення* обґрунтовує О. Копусь, зазначаючи, що його унікальність характеризують такі якості мовленнєво-розумової діяльності студента-словесника: здатність до ймовірного прогнозування в оцінці комунікативної ситуації й виборі способу дії під час репетицій і осмислюванні повідомлюваного; значний обсяг оперативної пам'яті й висока продуктивність смислового запам'ятовування; здатність концентрувати й дозовано розподіляти увагу; усвідомлення способу смислоутворення та визначення контекстуального значення з ситуацією й фоновими знаннями; здатність до згортання у внутрішньому мовленні та розгортання в зовнішньому змісту висловлювання; уміння аналізувати факти й типові комунікативні ситуації; усвідомлюване прагнення до вдосконалення комунікативних навичок та набуття фахових знань [5, с. 356]. У процесі розвитку такого виду мислення забезпечується філологічна компетентність майбутнього вчителя української мови, адже студенти з зацікавленням студіюють лінгвістичні дисципліни, вчать самостійно добирати, аналізувати додаткову літературу, розвивають навички самостійної пошукової (науково-дослідницької) роботи.

Своєрідність життя, характер діяльності та особливості навчального процесу визначають індивідуальні риси мислення в юнацькому віці, до яких відносяться:

- *самостійність* (визначати завдання та вирішувати їх без допомоги інших);
- *критичність* (висловлювати власну точку зору, доводити чи спростовувати твердження, знаходити позитивні й негативні площини і проблеми);
- *гнучкість* (змінювати власну діяльність відповідно до ситуації, що склалася, враховуючи власний досвід);
- *глибина* (власне бачення й проникнення в суть проблеми, всесторонній її аналіз);
- *широта* (охопити широке та різноманітне коло питань у теоретичному й практичному аспектах);
- *послідовність* (дотримання логіки виконання поставлених завдань, їх обґрунтування та доведення);
- *швидкість* (мобільність в обмірковуванні та вирішенні).

Охарактеризовані риси в студентському віці формуються й розвиваються, в основному, в навчальній діяльності, яка й сприяє усесторонньому розвитку цінних якостей мислення особистості [3; 6; 10]. З'ясування індивідуальних особливостей мислення переконує, що воно є тривалим і кропітким процесом постійних пошуків і відкриттів нових сторін пізнання, відображення дійсності суб'єктом навчання на основі здобуття теоретичних знань і практичних навичок, а також шляхом раніше отриманого життєвого досвіду.

С. 225

Отже, мислення є найвищою формою психічного відображення дійсності, яке, здійснюючись через низку мисленнєвих операцій (аналіз, синтез,

узагальнення тощо) й виходячи за межі безпосереднього досвіду, виражається в словесній формі, тобто нерозривно пов'язане з мовою й мовленням. У перспективі маємо за мету за основі теоретичних досліджень у психології, лінгвістиці й психолінгвістиці простудіювати проблему закріплення думки в слові.

Література

1. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Под ред. В. В. Давыдова / Лев Семенович Выготский. – М. : Педагогика, 1991. – 480 с.
2. Горошкіна О., Караман О. Формування креативності майбутніх учителів української мови як лінгводидактична проблема / Олена Горошкіна, Ольга Караман // Українська мова і література в школах України. - № 12. – 2014. - С. 29-33.
3. Дубравська Д. М. Основи психології : Навч. посібник / Дубравська Дося Михайлівна. – Львів : Світ, 2001. – 280 с.
4. Кон И. С. Открытие Я / Игорь Семенович Кон. – М. : Политиздат, 1978. – 367 с.
5. Копусь О. А. Роль професійної орієнтації в підготовці магістрів філологічних спеціальностей Збірник наукових праць. Педагогічні науки. – Херсон, 2005. – Випуск LVIII. – с. 355-360.
6. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / За ред. Л. М. Проколієнко; Упор. В. В. Андрієвська, Г. О. Балл, О. Т. Губко, О. В. Проскура / Григорій Силевич Костюк. – К. : Рад. шк., 1989. – 608 с.
7. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения: В 2-х т. Т. II. / Алексей Николаевич Леонтьев. – М. : Педагогика, 1983. – 320 с.
8. Леонтьев А. Язык и разум человека / Леонтьев Алексей Алексеевич. – М. : Политиздат, 1965. – 128 с.

9. Лернер И. Я. Развитие мышления школьников в процессе обучения истории. Пособие для учителей / Исаак Яковлевич Лернер. – М. : Просвещение, 1982. – 191 с.
10. Максименко С. Д., Євтух М. Б., Цехмістер Я. В., Лазуренко О. О. Психологія та педагогіка. Підручник / Максименко Сергій Дмитрович, Євтух Микола Борисович, Цехмістер Ярослав Володимирович, Лазуренко Олена Олексіївна. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2012. – 584 с.
11. Пиаже Жан. Психология интеллекта. Режим доступу: http://transyoga.ru/assets/files/books/sposobnosti/piaje_psih_intelekta.pdf
12. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О. М. Степанов. – К. : «Академвидав», 2006. – 424 с. (Енциклопедія ерудита).
13. Психологія : Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; за ред. Ю. Л. Трофімова. – 3-тє вид., стереотип. – К. : Либідь, 2001. – 560 с.
14. Роменець В. А. Психологія творчості : Навч. Посібник / В.А. Роменець. – 2-ге вид., доп. – К. : Либідь, 2001. – 228 с.
15. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / Рубинштейн Сергей Леонидович. – СПб. : Питер, 2005.- 713 с. (Серия «Мастера психологии»).